

УДК 346.91

Максим Мельничук,*канд. юрид. наук, старший викладач кафедри права
Вінницького національного аграрного університету*

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню відшкодування моральної шкоди в підприємницькій діяльності. Висвітлено проблему законодавчого регулювання таких дефініцій, як «репутація» та «ділова репутація». Розглянуто юридичну природу компенсації моральної шкоди. Розкрито правові колізії, які унеможливають задоволення позовних вимог про відшкодування моральної шкоди суб'єктам підприємницької діяльності.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, суб'єкт підприємницької діяльності, ділова репутація.

Постановка проблеми. Ефективний захист прав, свобод та інтересів суб'єктів підприємництва вимагає належної регламентації відшкодування моральної шкоди у цій сфері. На жаль, сьогодні спостерігається недосконалість господарсько-правового регулювання інституту відшкодування моральної шкоди, що суттєво перешкоджає повноцінній його реалізації. Тому не випадково, що господарські суди під час вирішення справ, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди, не можуть гарантувати ефективного захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. За таких умов існує необхідність наукового обґрунтування відшкодування моральної шкоди у сфері підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Інститут відшкодування моральної шкоди перебуває у колі наукових інтересів таких учених, як: Ю. С. Бережний, Є. Г. Гаврилов, А. Б. Гриняк, О. С. Жидкова, О. А. Куліуш, В. С. Кулішенко, М. Н. Малєйна, В. І. Манукян, С. Е. Сиротенко, В. Д. Примак, З. В. Ромовська, Є. В. Смирненська, Л. В. Смілина, Р. О. Стефанчук, О. В. Хортюк та ін. Однак науковцями недостатньо досліджена проблема відшкодування моральної шкоди у сфері підприємництва, що вимагає виявлення прогалів і колізій правового регулювання цих відносин.

Мета статті. У межах статті автор ставить за мету розкрити колізії правового регулювання відшкодування моральної шкоди у підприємницькій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Стаття 23 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) забезпечує право особи на відшкодування

моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. У п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦКУ зазначено, що моральна шкода полягає у приниженні ділової репутації фізичної або юридичної особи. Натепер відсутнє законодавче визначення ділової репутації, але Верховним Судом України (далі – ВСУ) визначено, що під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб – підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їхньої підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [8, п. 4]. Як бачимо, право на захист мають не лише суб'єкти підприємницької діяльності, про що й зазначалось раніше в науковій літературі [3, с. 66]. Таке визначення розв'язало проблему, на яку вказував свого часу Р. О. Стефанчук. Зокрема, ст. 23 ЦКУ гарантує захист лише «ділової репутації», тоді як ст. 34 Конституції України (далі – КУ) – «репутації» особи. Науковець пропонував з метою розмежування понять «репутація» і «ділова репутація» замінити словосполучення «ділова репутація», яке використовується у цивільному та господарському праві, на слово «репутація». Він вказував, що останнє поняття ширше і така заміна розширить коло осіб, які зможуть звернутися за захистом, наприклад суб'єкти господарювання, які здійснюють некомерційну діяльність [13, с. 2-3].

На жаль, незважаючи на роз'яснення ВСУ, залишається незрозумілим, хто надає оцінку діяльності, яку здійснює особа. Натомість М. Н. Малєйна визначає ділову репутацію як набір якостей і оцінок, з якими їх носій асоціюється в очах своїх контрагентів, клієнтів, споживачів, колег, шанувальників

(для шоу-бізнесу) і персоніфікується серед інших професіоналів у цій сфері діяльності [4, с. 18]. Із цього визначення можемо зробити висновок, що вище перераховані особи оцінюють ділову репутацію суб'єкта підприємницької діяльності. Хоча саме суд встановлює істинну/об'єктивну оцінку ділової репутації.

Також залишаються невідомими критерії оцінки діяльності особи. Так, О. В. Хортюк виокремив основні характеристики юридичної особи і її діяльності, відомості про які охоплюються поняттям «ділова репутація»: можливість або здатність юридичної особи виконувати взяті на себе зобов'язання або покладені законом обов'язки; якість, повноту і своєчасність виконання юридичною особою своїх зобов'язань або функцій; дотримання юридичною особою і її працівниками вимог законодавства України; ділові зв'язки такої особи; склад працівників юридичної особи, їхні професійні знання, навички та вміння; динамічність оцінки юридичної особи і її діяльності [14, с. 190]. Однак, на нашу думку, без чітких критеріїв оцінювання такий перелік не є вичерпним, а тому суб'єкти підприємницької діяльності можуть надавати суду всі фактичні дані, які дозволять сформувати максимально можливу оцінку ділової репутації.

Що ж до законодавчого визначення моральної шкоди, то воно міститься у ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Зокрема, моральна шкода – це шкода, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження. Із цього визначення випливає, що суд може задовольнити позов про відшкодування моральної шкоди лише в тому разі, якщо шкода, завдана діловій репутації, призвела або може привести до збитків. Останнє суперечить правовій природі моральної шкоди і збиткам, а також нормам ЦКУ. Відповідно до ст. 22 ЦКУ і ст. 224 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) можна зробити висновок, що збитки – це грошова оцінка (еквівалент) заподіяної матеріальної шкоди. Таку ж помилку законодавець допустив і у ст. 225 ГКУ, включивши компенсацію моральної шкоди до складу збитків. Крім того, збитки сплачуються лише у разі відшкодування майнової шкоди (ст. 22 ЦКУ), а в ч. 4 ст. 23 ЦКУ прямо вказано, що моральна шкода сплачується незалежно від майнової шкоди. Таким чином, для моральної шкоди не обов'язкова умова наявності «матеріального вираження». Але ВСУ має іншу позицію, яка відповідає юридичній природі

компенсації моральної шкоди. Так, у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) вказано, що під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [7].

Незважаючи на виправлення ВСУ недоліків роботи законодавця, останнім так і не було внесено зміни до вищезгаданих нормативно-правових актів з метою усунення колізій. Дивувє пасивність суб'єктів законодавчої ініціативи.

Разом із тим ВСУ роз'яснив, що до моральної (немайнової) шкоди суб'єкта підприємницької діяльності (втрати немайнового характеру) належать:

- 1) приниження ділової репутації;
- 2) посягання на фірмове найменування;
- 3) посягання на товарний знак;
- 4) розголошення комерційної таємниці;
- 5) дії, спрямовані на зниження престижу, подрив довіри [7].

Отже, ВСУ відносить посягання на об'єкти інтелектуальної власності до немайнової шкоди, а також окремо виділяє престиж і ділову репутацію. Своєю чергою, поняття «престиж» трактується лише в словниках в значенні «авторитет, вплив, що його має хто-небудь» [1, с. 922].

Та все ж судова практика інколи вносить певні суперечності. Так, у науковому колі виникла дискусія: чи має місце відшкодування моральної шкоди в договірному зобов'язанні? Адже в абз. 4 п. 1 роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України зазначено, що компенсація моральної шкоди не поширюється на зобов'язання, які виникають з угод (договорів). Що ж до останніх, то відповідальність особи, винної у невиконанні або неналежному виконанні зобов'язання, обмежується обов'язком відшкодувати завдані цим збитки та сплатою неустойки, якщо інше не передбачено законом [10].

Якщо ж проаналізувати погляди науковців щодо цього питання, то можна побачити різні позиції. Так, С. Е. Сиротенко вважає, що моральна шкода компенсується лише у недоговірних зобов'язаннях [11]. Інші вчені твердять, що моральна шкода відшкодовується, якщо це передбачено прямо договором або законом [15]. Таку ж позицію зайняв і ВСУ: умови договору, прийняті сторонами, що не суперечать закону, повинні виконуватися [9]. Таким чином, рекомендується передбачити в договорі комерційної концесії відповідальність користувача за вчинення дії або бездіяльності, які завдадуть шкоди діловій репутації праволодильцеві у ви-

гляді сплати неустойки (фіксованої грошової суми, яка зазначається безпосередньо в договорі). Так, окрім прав, що обмежуються ст. 372 ГКУ, можна заборонити розміщення реклами, яка завдасть шкоди діловій репутації. Головне, щоб такі обмежувальні умови прямо не суперечили законодавству. Також штраф як відповідальність за розголошення та використання у власних цілях комерційної таємниці застосовують у договорі комерційного посередництва.

Однак позиція суду та практиків, як зазначає А. Б. Гриняк, недостатньо переконлива, оскільки ст. 611 ЦКУ розділяє сплату неустойки і відшкодування моральної шкоди як окремі правові наслідки порушення зобов'язання. Тому, на його думку, особа, яка завдала моральної шкоди, повинна відшкодувати її на загальних підставах ст. 1167 ЦКУ, навіть якщо договір не передбачає такого обов'язку [2, с. 42]. До складу підстав відповідальності за завдану моральну шкоду відносять: 1) наявність моральної шкоди; 2) неправомірне рішення, дія порушника; 3) причинно-наслідковий зв'язок між діями та спричиненою шкодою; 4) наявність вини особи.

Деякі науковці вважають, що необхідно закріпити і забезпечити спосіб захисту – компенсацію моральної шкоди у разі порушення будь-якого немайнового права юридичної особи, оскільки будь-яка шкода негативно відображається на підприємницькій діяльності юридичної особи, наприклад у вигляді зменшення клієнтів, контрагентів у майбутньому. Таким чином, для повного відшкодування моральної шкоди юридична особа повинна врахувати майнові втрати, які вона зазнає у майбутньому у зв'язку з поширенням інформації, яка нанесла шкоду діловій репутації, престижу і т. д. [12, с. 29].

Однак не всі погоджуються з таким твердженням. Так, Вищий господарський суд України встановив, що втрата престижу і ділової репутації позивача перед контрагентами не є прямим наслідком неправомірної поведінки відповідача, що виключає можливість компенсації останнім цієї моральної шкоди [6]. Норми ГКУ та ЦКУ також не містять «прогнозування» втрат, які особа зазнає.

На наш погляд, у господарському процесі зв'язок між причиною – публікацією недостовірної інформації – та зменшенням клієнтів, контрагентів можна доказувати листами.

Особа, яка звертається до суду з позовом про відшкодування, повинна доказати: 1) чим спричинена шкода, 2) що поширена інформація була доволі широко розповсюджена, 3) що інформація не відповідає дійсності, 4) що інформація була негативна і

шкодить діловій репутації, 5) протиправний характер дій, 6) розмір шкоди, 7) причинно-наслідковий зв'язок між діями відповідача та спричиненою шкодою.

Деякі суди намагалися пов'язати матеріальні втрати з моральною шкодою. Так, занижували суми компенсації, мотивуючи це тим, що сума моральної шкоди не повинна перевищувати суму збитків, хоча це є неправильне твердження [5, с. 36].

У ч. 6 ст. 225 ГКУ визначено, що Кабінет Міністрів України може затверджувати методику визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання. Однак методичні рекомендації «Відшкодування моральної шкоди» Міністерства юстиції від 13.05.2004 № 35-13/797 втратили чинність у 2013 р., а нові відсутні.

Висновки

Таким чином, господарське законодавство обмежує право суб'єктів підприємницької діяльності на відшкодування моральної шкоди, ототожнюючи його з відшкодуванням збитків.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Гриняк А. Б. Відшкодування моральної шкоди за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань / А. Б. Гриняк // Юридична Україна. – 2013. – № 9. – С. 41–47.
3. Кулішенко В. С. Захист від неправомірного використання ділової репутації суб'єктів господарювання у конкуренції : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В. С. Кулішенко. – Одеса, 2003. – 178 с.
4. Малєина М. Н. Защита чести, достоинства, деловой репутации предпринимателя / М. Н. Малєина // Законодательство и экономика. – 1993. – № 23. – С. 16–22.
5. Манукян В. И. Моральный вред: право, практика, опыт / В. И. Манукян. – К.: Истина, 2008. – 288 с.
6. Про практику застосування господарськими судами законодавства про рекламу та про інформацію: оглядовий лист Вищого господарського суду України від 16.03.2006 № 01-8/638 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_638600-06.
7. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
8. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.

9. Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16.08.2006 // Закон і бізнес. – 2008. – № 12. – 22-28 березня.

10. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди : Роз'яснення Вишого арбітражного суду України від 29.02.1996 № 02-5/95. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v5_95800-96.

11. Сиротенко С. Е. К вопросу о договорном и недоговорном характере морального вреда. Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных матер. / С. Е. Сиротенко ; под ред. Р. А. Стефанчука. – К. : Юринком Интер, 2010. – С. 340.

12. Смолина Л. В. Защита деловой репутации организации / Л. В. Смолина. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К»; Саратов: ООО «БизнесВолга», 2012. – 160 с.

13. Стефанчук Р. О. Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р. О. Стефанчук. – К., 2000. – 17 с.

14. Хортюк О. В. Типологія наукових підходів до вивчення категорії «ділова репутація» / О. В. Хортюк // Часопис Київського університету права. – 2012/2. – С. 188–191.

15. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / за ред. Я. М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 2. Особлива частина. – С. 388.

Статья посвящена исследованию возмещения морального вреда в предпринимательской деятельности. Освещена проблема законодательного регулирования таких дефиниций, как «репутация» и «деловая репутация». Рассмотрена юридическая природа компенсации морального вреда. Раскрыты правовые коллизии, которые делают невозможным удовлетворение исковых требований о возмещении морального вреда субъектам предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: моральный вред, возмещение, субъект предпринимательской деятельности, деловая репутация.

The article studies the moral damages in business. It deals with the problem of legislative regulation of such definitions as “reputation” and “goodwill”. Considered the legal nature of non-pecuniary damage. Reveals the legal conflicts that prevent satisfaction of the claim for compensation for moral damage to entrepreneurs.

Key words: moral injury, compensation, entrepreneur, business reputation.

